

Vertogen voor vrede?

GEORG FRERKS & BART KLEM*

Vredesinitiatieven van de internationale gemeenschap vertonen belangrijke tekortkomingen, die vooral op het cognitieve vlak liggen. Een focus op 'vertogen' over conflict en vrede kan een belangrijke bijdrage leveren aan een effectievere benadering. We illustreren dit door in te gaan op de verschillende vertogen over het conflict in Sri Lanka en door aan te geven hoe deze kunnen worden verdisconteerd in de benadering van dit conflict door de internationale gemeenschap.

Vrede en oorlog beheersen het hedendaagse wereldbeeld. Behalve de enorme humanitaire tragedies die deze conflicten veroorzaken, werpen ze ook hun schaduw vooruit. Hoe kunnen landen in conflict ooit weer democratisch worden en een behoorlijk bestuur krijgen? Hoe kunnen oude en diepe wonden worden geheeld? Hoe komen oorlogslanden economisch weer op de been?

De imperatief om in intrastatelijke conflicten in te grijpen en bij te dragen aan een constructieve oplossing is groot. Naast militaire interventies om vrede te handhaven of zelfs af te dwingen (*peace-keeping* en *peace-enforcement*), mengen regionale en internationale mogelijkheden zich vaak in vredesonderhandelingen (*peace-making*) en processen van vredesopbouw (*peace-building*). In dit artikel richten wij ons op deze laatste twee vormen van interventie.

Hoewel er op dit vlak een beperkt

aantal successen lijkt te zijn behaald, stemt het gehele beeld niet positief. In veel gevallen slagen buitenlandse actoren er niet in om een vredesakkoord tot stand te brengen. Zo heeft Stedman bijvoorbeeld berekend dat maar ongeveer vijftien procent van alle conflicten via onderhandelingen wordt opgelost en dat de meerderheid via geweld wordt uitgevochten.¹ Een van de belangrijkste obstakels vormen in de visie van Stedman de zogenoemde '*spoilers*' die geloven dat vrede hun macht, opvattingen en belangen bedreigt.² Niet zelden wordt internationale inmenging fel bekritiseerd, meestal omdat deze door een of meerdere van de strijdende partijen als partijdig wordt gezien. De onderhandelaars blijken ook vaak te weinig *leverage* te hebben, vooral ten aanzien van allerlei ongeordende milities.

Ook op het terrein van vredesopbouw na een conflict blijkt de in-

* Prof.dr. G. Frerks en drs. B. Klem zijn verbonden aan de Conflict Research Unit van het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael', Den Haag.

ternationale steun als follow-up van het gesloten vredesakkoord vaak ineffectief te zijn geweest, omdat relatief veel landen na een korte tijd van relatieve rust weer terugvallen in geweld. Van alle conflictlanden die een vredesakkoord hebben gesloten, is 31 procent binnen tien jaar weer in een situatie van oorlog terechtgekomen. In Afrika bedraagt dit zelfs de helft van alle gevallen.³

Tekortkomingen van de internationale gemeenschap worden vaak geweten aan een gebrek aan politieke wil. Men doet 'te weinig, te laat' en buitenlandse betrokkenheid zou een korte tijdshorizon hebben. Verder wordt vaak beweerd dat buitenlandse mogelijkheden te weinig begrip hebben van de situatie en er niet in slagen lokale complexiteiten op waarde te schatten.

De afgelopen tien jaar is er fors geïnvesteerd in de analyse van hedendaagse conflicten. In en om de meeste grote donoren en internationale organisaties sprongen speciale directies, adviesorganen, onderzoeksinstellingen en denktanks op het gebied van intrastatelijk conflict als paddestoelen uit de grond.⁴

De vraag is wel of de analyse de juiste insteek kiest. Binnen de jonge discipline van conflictstudies is een scala aan analytische benaderingen ontstaan. De stelling die wij in dit artikel opwerpen is dat veel van de hedendaagse benaderingen impliciet de illusie koesteren dat conflicten kenbaar en coherent in-

terpreteerbaar zijn. Als gevolg daarvan schatten zowel analisten als beleidsmakers lokale percepties en realiteiten niet op de juiste waarde. Voor een verbetering van het begrip van hedendaagse conflicten en interventies ter bevordering van vrede is een betere appreciatie van lokale vertogen nodig. In dit stuk willen we kort stilstaan bij wat discoursanalyse behelst en welke toegevoegde waarde zij heeft voor de beleidspraktijk. Wij doen dit aan de hand van de casus van Sri Lanka. We duiden hieronder eerst schetsmatig de meest belangrijke analytische benaderingen aan, maar streven hierbij niet naar volledigheid of detaillering.

Analytische benaderingen van intrastatelijk conflict...

Intrastatelijke conflicten zoals we die tegenwoordig zien zijn geen (geheel) nieuw fenomeen. Literatuur die zich specifiek op dit soort conflicten richt, is in de regel wel jong. Gedurende de afgelopen vijftien jaar is binnen de discipline conflictstudies een aantal denkrichtingen ontstaan.

Een eerste benadering van conflictanalyse richt zich op groepsidentiteiten. Etnische, sociale of religieuze identiteit staat hierbij in de regel centraal. Grofweg wordt vanuit deze antropologische optiek verondersteld dat oorlogen ontstaan door competitie tussen identiteitsgroepen, doordat identiteiten bepaalde mensen buitensluiten of

doordat leiders identiteitskwesaties aanwenden voor politieke agenda's.⁵

Een tweede groep onderzoekers die wij als 'structuralisten' zouden willen aanduiden, richt zich primair op het functioneren van de staat. Vanuit deze optiek staat een zwakke, weinig legitieme of zelfs grotendeels afwezige statelijke structuur aan de bron van intrastatelijke conflicten. Oorlogen ontstaan doordat een staat geen primaire voorzieningen en bescherming biedt en doordat verschillende bevolkingsgroepen geen politieke kanalen hebben om hun belangen te verdedigen.⁶

Een derde benadering legt de nadruk op schaarste van natuurlijke hulpbronnen en de rol van armoede voor een nog steeds groeiende wereldbevolking. Het gaat hierbij niet alleen om absolute gegevens, maar vooral ook om verdelingsvraagstukken.⁷

Dit komt nog sterker naar voren bij een groep onderzoekers die zich richt op relatieve deprivatie. Deze benadering bouwt voort op de bovenstaande stromingen, maar gaat verder. Het bestaan van groepsidentiteiten, schaarste en het functioneren van de staat zijn geen afdoende verklaring voor het ontstaan van gewapende conflicten. De crux zit in de relatieve buitensluiting of discriminatie van een bepaalde groep en de beperkingen die deze ervaart bij het lenigen van haar noden, niet alleen basale voorzieningen, maar ook zaken als erkenning van taal en religie en toegang tot politieke macht en me-

dezeggenschap.⁸

Een laatste, meer recente denkrichting ziet oorlog niet als een crisis of een noodoplossing, maar beschrijft geweld als een rationele keuze van strijdende partijen. Mensen maken simpelweg een kosten-batenanalyse en komen tot de slotsom dat oorlog lucratief kan zijn. Het is dus niet de grief, maar de hebzucht die aanzet tot geweld. In de regel gaat het hierbij overigens om economische kosten en baten. Deze onderzoeksbenadering richt zich dan ook primair op het functioneren van geweldseconomieën en verwijst naar de roof van grondstoffen, de uitbuiting van de burgerbevolking en de manipulatie van internationale hulp. In tegenstelling tot de klassieke stelling van Carl von Clausewitz dat oorlog de voortzetting van *politiek* met andere middelen is, wordt hier gesteld dat het de voortzetting van *economie* met andere middelen is.⁹

... en de implicaties voor de beleidspraktijk

De internationale beleidspraktijk op het gebied van vredesbevordering stoelt voor het overgrote deel op de bovenstaande analysemodellen. Vredesopbouwende activiteiten richten zich dan ook primair op de noden van bevolkingsgroepen en de relaties tussen verschillende groepen (identiteitstheorieën en relatieve deprivatie), het herstel of de hervorming van statelijke structuur (structuralisme), en de bestraffing of accommodatie van

mensen die het vredesproces kunnen dwarsbomen omdat zij baat hebben bij een voortzetting van geweld (theorieën van rationele keuze en hebzucht).

Los van de feitelijke analyse spelen ook waarden vaak een rol bij internationale interventies. Voorbeelden hiervan zijn de opvatting dat een vreedzame oplossing beter is dan een gewelddadige, dat mensenrechten onvoorwaardelijk moeten worden gerespecteerd, dat democratische oplossingen op de middellange termijn het beste zijn, en dat een vrije markt uiteindelijk de drijvende kracht achter economisch herstel is.

Zowel de analyse van hedendaagse conflicten als de ideologische overtuiging die internationale actoren daaraan toevoegen, gaan grotendeels voorbij aan lokale interpretaties en opvattingen. Er wordt vaak niet bij stilgestaan hoe lokale actoren hun eigen conflict zien. Met name de analyse van mensen die als 'radicaal' worden gezien, wordt vaak weinig serieus genomen. Hun weergave van de werkelijkheid wordt als propaganda van de hand gewezen.

De impliciete veronderstelling bij deze houding is dat er zoiets bestaat als een coherente, kenbare werkelijkheid. Door een goede bestudering van de feiten zouden politiek gedreven opvattingen kunnen worden gescheiden van objectieve weergaven. Feit is echter wel dat alle interpretaties en opvattingen vanuit een bepaalde logica tot stand komen. Criteria waarmee de

ene logica als objectiever, gegronder of meer legitiem zou kunnen worden beoordeeld, zijn moeilijk, of wellicht helemaal niet, vast te stellen.

Om die reden stellen wij dat analisten en beleidsmakers niet moeten pogen een objectieve interpretatie van een conflict te construeren. Wij moeten het idee verlaten dat een conflict kenbaar is en eenduidig of coherent kan worden beschreven, maar erkennen dat verschillende mensen een en hetzelfde conflict op verschillende manieren interpreteren. In plaats van deze lokale vertogen te negeren of als bevooroordeeld terzijde te schuiven, zouden wij ons juist in deze vertogen moeten verdiepen. Zonder een adequate waardering van lokale opvattingen en zienswijzen zijn noch een goed begrip van het conflict noch een succesvolle interventie mogelijk. Dat heeft verregaande gevolgen, zowel voor analyse als voor de beleidspraktijk.

Het begrip 'vertoog' nader bekeken

Het begrip vertoog is uiteraard niet nieuw. Pogingen om (intrastatische) conflicten aan de hand van vertogen te analyseren zijn echter wel relatief nieuw. In meer antropologisch getint werk zijn wel pogingen gedaan om de individuele ervaringen van oorlogsslachtoffers of anderszins betrokkenen via zogenoemde 'levensgeschiedenissen' of 'narratieven' op te tekenen. Fei-

telijk kunnen we hier echter niet van vertogen spreken, omdat bij vertogen sprake moet zijn van een zekere mate van institutionalisering die bij deze individuele 'levensgeschiedenissen' vaak ontbreekt.

In zijn meest elementaire vorm is een vertoog, ook wel discours genoemd, een geheel van ideeën, concepten en categorieën waardoor betekenis aan een verschijnsel wordt gegeven.¹⁰ Het is een 'verhaal' over de werkelijkheid. Zo'n verhaal is niet statisch en daarom vertelt discoursanalyse ons hoe de werkelijkheid steeds sociaal wordt 'geconstrueerd' of 'gedeconstrueerd'. Een vertoog benoemt verschijnselen en kent er betekenis aan toe. Vertogen bepalen de wijze waarop actoren de sociale realiteit bezien. Anderzijds geven actoren vorm aan hun vertogen. Ze heronderhandelen, herinterpreteren en combineren verschillende vertogen. Hilhorst gebruikt hiervoor het begrip 'dualiteit van discours'.

In de sociale werkelijkheid bestaan altijd meerdere vertogen. Zelfs dominante of hegemonische vertogen hebben in de regel een alternatieve tegenvoeter, die een andere kijkwijze propageert. Mede hierdoor zijn vertogen onderworpen aan dynamische processen van sociale onderhandeling en verandering. Vanuit een constructivistische optiek zijn sociale verschijnselen het resultaat van een veelheid van geconstrueerde en zich ontwikkelende realiteiten, waaraan mensen een bepaalde betekenis hechten. De sociale wereld is geen vast gegeven.

Het is een 'construct' dat tot stand komt via de interacties, ideeën, percepties, gedachten en het taalgebruik van sociale actoren. Niet alleen de samenleving als geheel, maar ook individuen trekken daarbij op verschillende vertogen die ze in verschillende situaties op verschillende manieren hanteren.

Doordat een bepaald vertoog steeds opnieuw wordt gehanteerd, krijgt het een institutioneel karakter en structureert het de werkelijkheid. Zo'n vertoog heeft *'the power-to-define'*. Op deze manier worden kennis en macht in een vertoog verenigd en wordt aan bepaalde beelden van de realiteit een waarde toegekend. Vertogen hebben dus een concrete uitwerking op de werkelijkheid. Vivienne Jabri zegt hierover: "Social texts do not merely reflect or mirror objects, events and categories pre-existing in the social and natural world. Rather they actively construct a version of those things. They do not describe things, they do things."¹¹

Vertogen geven vorm en betekenis aan de werkelijkheid. Zeker in geval van oorlog, waar grote offers van mensen worden gevraagd, is een sterk en sturend vertoog essentieel. Mensen vechten niet zonder een dwingend vertoog.¹² Dergelijke vertogen worden ook wel geweldsvertogen genoemd. Een zogeheten *discourse of origin*, dat de strijd in een breder perspectief plaatst en appelleert aan de oorsprong en historische positie van bepaalde groepen, speelt hier normaliter een rol. Vaak wordt in zo'n

discours ook een duivelse en gehate vijand geconstrueerd.

Het is van groot belang na te gaan of dergelijke geweldsvertogen kunnen worden omgebogen in een minder vijandige richting. Een voorbeeld hiervan is de overgang van een oorlogs- naar een vredesretoriek. Voor leiders is het echter wel van belang om het benodigde vertrouwen van de achterban te behouden. Vertogen kunnen wel worden veranderd, maar dit vergt zelf een complex discursief proces. Op basis van zo'n veranderend discours moeten leiders de legitimiteit verkrijgen om te onderhandelen en de acceptatie van een vredesvoorstel bewerkstelligen.

Vertogen van conflict in Sri Lanka

Sinds 1983 wordt Sri Lanka geteisterd door de gewapende strijd tussen het regeringsleger en de Liberation Tigers of Tamil Eelam (LTTE). De LTTE vecht tot voor kort voor een eigen onafhankelijke staat in het 'thuisland' van de Tamilminderheid in het noorden en oosten van het land. In de decennia voor de oorlog vond in Sri Lanka al een reeks incidenten en protesten plaats naar aanleiding van beslissingen van opeenvolgende Sinhalese meerderheidsregeringen die de Tamilminderheid verschillende rechten ontnam en een pro-Sinhalees beleid voerde.

De oorlog heeft tot nu toe aan ongeveer zeventigduizend mensen

het leven gekost, meer dan achthonderdduizend mensen zijn ontheemd geraakt en een groot aantal is naar het buitenland gevlucht. De economische schade en maatschappelijke ontwrichting zijn aanzienlijk geweest en hebben het land danig in zijn ontwikkeling beperkt. Sri Lanka bestaat momenteel in feite uit twee zones: een door de regering gecontroleerd gebied en een door de LTTE gecontroleerd gebied in het noordoosten met eigen bestuurlijke instanties dat functioneert als een *de facto* staat.

Hoe definiëren we deze oorlog? Wat is de achtergrond van deze oorlog? En wat zijn de belangrijkste oorzaken? Op deze vragen is geen eenduidig antwoord te geven, omdat de visies sterk uiteenlopen. Er bestaan verschillende vertogen die ieder een ander licht werpen op de Srilankaanse tragedie. In de Srilankaanse context onderscheiden wij negen vertogen.¹³ Het eerste zogenoemde *Dutthagamini*-vertoog is gebaseerd op eeuwenoude boeddhistische kronieken en legendes, waarvan de Mahavamsa de bekendste is. Deze religieuze mythologie beschrijft de geschiedenis van de Srilankaanse koningen tussen de zesde eeuw voor Christus en de vierde eeuw na Christus, waarbij zij optreden als de beschermers van de Sinhalese, boeddhistische natie. Een van de hoogtepunten van de kroniek is de heroïsche strijd van koning Dutthagamini tegen invallen uit het zuiden van India. Dutthaga-

mini versloeg de Tamil-koning Elara en daarna nog 32 andere Tamil-koningen.¹⁴ Vanuit het Dutthagamani-vertog gezien, is de LTTE de hedendaagse belichaming van de eeuwenoude Indiase (Hindoeïstische) bedreiging van het Sinhalese boeddhisme. Dit vertog portretteert de Sinhalezen als de traditionele bewoners van Sri Lanka. De eisen van de Tamilminderheid worden dan ook onredelijk gevonden voor een bevolkingsgroep die in historisch opzicht 'te gast is'. De suprematie van het boeddhisme, de onvervreembare boeddhistische identiteit van Sri Lanka en de plicht van boeddhisten om hun religie te beschermen worden binnen dit vertog gepropageerd. Deze interpretatie wordt met name gekoesterd binnen de boeddhistische geestelijkheid, de Sangha. Binnen de Sinhalese samenleving worden boeddhistische monniken als Bhoemipoetra (zonen van de grond) gezien. Hiermee krijgt de onlosmakelijke band tussen het boeddhisme en de ondeelbare staat Sri Lanka gestalte en neemt de Sangha een duidelijke politieke stelling in.¹⁵ De oprichting van een nieuwe monnikenpartij die een tiental parlementszetels behaalde bij de laatste parlementaire verkiezingen in 2004, laat zien dat dit eeuwenoude vertog nog steeds actueel is. Overigens wordt ook de koloniale (christelijke) overheersing en de hedendaagse internationale betrokkenheid bij Sri Lanka vanuit dit vertog kritisch beoordeeld. Binnen de Sangha worden ook andere discoursen gepropa-

geerd. Monniken worden niet alleen als Bhoemipoetra, maar ook als Boeddhapoetra (zonen van Boeddha) gezien. In tegenstelling tot de eerste rol, spoort de tweede rol juist aan tot verdraagzaamheid, vreedzaam samenleven en geweldloosheid.¹⁶

Een tweede vertog betreft het *fallen van de Srilankaanse natievorming*, nadat de koloniale overheersers het eiland in 1948 hadden verlaten. Het onafhankelijke Sri Lanka is niet in staat geweest een eigen Srilankaanse identiteit op te bouwen en de diverse subnationale identiteiten onder zo'n overkoepelende nationale identiteit te bundelen.¹⁷ De dominante Sinhalese meerderheid heeft de nationale identiteit langzaam maar zeker omgevormd tot een Sinhalees-boeddhistisch complex, waarvan de andere groepen in toenemende mate werden uitgesloten of vervreemd, hetgeen resulteerde in oorlog. Deze visie wordt veel aangehangen door academici en politieke analisten. Veel van hen werken vanuit Colombo en sommigen worden vanwege hun 'gematigde opvattingen' omarmd door de donorgemeenschap. Deze analyse wordt vaak geassocieerd met federale opvattingen, omdat relatieve autonomie en deling van de statelijke macht vanuit dit discours ook min of meer voor de hand liggen.

Een derde vertog bevat ideeën over een historisch Tamil-'thuisland' en het *zelfbeschikkingsrecht*. Vanuit deze visie hebben de Tamils al sinds mensenheugenis hun eigen boontjes gedopt langs de

noordoostelijke kust van het land. De twee eeuwen dat Sri Lanka één staat was (onder Brits bestuur en na de onafhankelijkheid), worden gezien als een onterecht historisch intermezzo. Archeologische vondsten tonen immers aan dat de Tamilbevolking al eeuwenlang in Sri Lanka leeft, terwijl koloniale handelsreizigers de Tamils beschreven als een zelfstandige bevolkingsgroep met een eigen taal, cultuur en woongebied. Bovendien handhaafden de Portugese en Nederlandse koloniale heersers het voormalige Jaffna-koninkrijk als een bestuurlijke eenheid.¹⁸ Een terugkeer naar een eigen Tamilstaat behoeft vanuit deze optiek eigenlijk geen betoog.

Een vierde discours gaat nog een stapje verder en stelt dat het vertrek van de Britse machthebbers in 1948 in feite helemaal geen onafhankelijkheid behelsde, maar slechts een machtsoverdracht. De ene kolonisator werd vervangen door een andere: het Sinhalese regime. De onderdrukking van de Tamilminderheid door de staat en de controle die de centrale overheid uitoefent over het woongebied van de Tamils worden in dit vertoog gezien als *neokolonialisme*. Het ontnemen van burgerrechten van de 'Indian Tamils' op de theeplantages is hier een voorbeeld van.¹⁹ Het stationeren van Sinhalese kolonisten in de traditionele woongebieden van de Tamils en de moslims wordt gezien als een regelrechte invasie.²⁰ Andere vormen van geweld tegen de minder-

heden komen volgens dit discours voort uit discriminatoire taal-, onderwijs- en werkgelegenheidspolitiek. De LTTE wordt binnen dit vertoog neergezet als vrijheidsbeweging. De honderdduizenden mensen die werden gebombardeerd, ontheemd raakten en dagelijks werden geïntimideerd bij *checkpoints*, worden gezien als de slachtoffers van 'staatsterrorisme' tegen de Tamils. Sommigen spreken vanuit dit vertoog niet van een oorlog, maar van 'genocide'.²¹

Ook de Sinhalezen hebben een vertoog op basis van grieven. Hierin wordt gesteld dat de Tamils onder het Engelse bewind altijd een bevoorrechte positie hebben gehad. Ten tijde van de onafhankelijkheid hadden de Tamils dan ook de beste posities bij overheid, leger en politie en op de universiteit. De pro-Sinhalese politiek van de Sri Lankaanse overheid na de onafhankelijkheid wordt vanuit dit vertoog gezien als een logische correctie van de *historische achterstelling* van de Sinhalese meerderheid. Aanhangers van deze visie wijzen op de moeilijke, gemarginaliseerde positie waarin arme Sinhalese bevolkingsgroepen zich tot op de dag van vandaag bevinden. De oorlog wordt binnen dit vertoog gezien als een interne Srilankaanse aangelegenheid, waarbij opstandige Tamilterroristen weigeren de democratische nationale orde te respecteren.²² Inmenging van de internationale gemeenschap wordt dan ook met achterdocht bekeken. Internationale hulp zou vooral te-

rechtkomen in de oorlogsgebieden, waar weinig Sinhalezen wonen. Ook bij de vredesonderhandelingen is de internationale gemeenschap partijdig en worden schendingen van het staakt-het-vuren of van de mensenrechten door de LTTE gedoogd. Ondertussen wordt wel druk uitgeoefend op de gekozen nationale overheid om concessies te doen aan terroristen.

Naast deze discoursen onder overwegend Tamils en Sinhalezen, is er een opkomend moslimvertoog. Traditioneel leefden de moslims en Tamils gemengd en in relatieve harmonie onder elkaar in het oosten. Aangezien de Arabische handelsreizigers met Tamilvrouwen trouwden en hun taal en cultuur overnamen, noemden veel Tamils ze ook wel islamitische Tamils. De oorlog en de daarmee gepaard gaande verharding van Tamil-vertogen heeft hier verandering in gebracht en de moslims positioneren zich thans als aparte etnische groep met eigen rechten en claims. In dit vertoog zijn de moslims het slachtoffer van zowel de overheid (die minderheden al jaren discrimineert en onderdrukt) en van de etno-nationalistische Tamilrebellie die moslims bedreigt, vermoordt en in een enkel geval zelfs etnische zuiveringen uitvoert. Bij de vredesonderhandelingen tussen de regering en de LTTE vallen de moslims naar eigen zeggen buiten de boot. Als de Tamils recht hebben op zelfbeschikking, dan hebben de moslims dat ook, zo luidt de redenering. Bij eventuele compromissen in de onderhandelingen vre-

zen de moslims dat ze onder LTTE-heerschappij zullen komen te staan en met de recente geschiedenis in het achterhoofd, belooft dat niet veel goeds.²³

Een zevende vertoog vindt zijn oorsprong in de verschillen (zoals dialect, kaste en leefstijl) tussen de Tamils uit het noorden (Jaffna Tamils) en het oosten (Batticaloa Tamils). Jaffna heeft door de geschiedenis heen een dominante rol gespeeld als culturele en bestuurlijke hoofdstad en kenmerkt zich nog steeds door relatieve rijkdom en kastenhiërarchie. De Batticaloa Tamils ervaren de zelfverkleerde suprematie van de Jaffna Tamils als neerbuigend. De etnische strijd verenigde de Tamils, maar deze regionale spanning is blijven bestaan. Het merendeel van de LTTE-strijders is afkomstig uit de oostelijke regio, maar het commando en middenkader van de LTTE wordt door noordelijke Tamils gedomineerd.²⁴ Bovendien werden de grootste slagen geleverd in het noorden. In het oosten is daardoor het gevoel ontstaan dat de kinderen van Batticaloa zich hebben geofferd voor Jaffna, terwijl veel noordelijke Tamils het land ontvluchtten en een comfortabel leven tje in Londen of Toronto opbouwden. De Batticaloa Tamils voelen zich dus bedreigd en gedomineerd door de Jaffna Tamils (die hen de kastanjes uit het vuur laten halen), de Sinhalese overheid (die hen al jaren discrimineert en marginaliseert) en de moslims (die hen in het heetst van de strijd in de steek lieten en overliepen naar de

overheid). Vanwege de grote gevoeligheid van deze materie – de LTTE treedt hard op tegen mensen die bovenstaande standpunten propageren – is documentatie die dit vertoog onderbouwt moeilijk te vinden. De afsplitsing van een oostelijke factie van de LTTE in maart 2004 onderschrijft het actuele belang van dit vertoog. De voormalig LTTE-kolonel Vinayagamoorthi Muralitharan, alias Karuna, verklaarde dat de Batticaloa Tamils hun eigen plan zouden trekken en distantieerde zich daarmee openlijk van de door Jaffna gedomineerde Tijger-leiding.

Veel Srilankanen verwijzen naar de eeuwenoude vermenging en het vreedzame samenleven van de verschillende bevolkingsgroepen van Sri Lanka. Gezien de grote overeenkomsten en de vele banden tussen Tamils, Sinhalezen en moslims wordt de oorlog als verkeerd gezien. Hierbij wordt vaak gerefereerd aan traditionele principes als Ahimsa (geweldloosheid) en boeddhistische, christelijke, islamitische en hindoeïstische noties van vrede. Zoals genoemd onder het Dutthagamini-vertoog, leven veel van deze ideeën ook onder de Sangha. Als Boeddhapoetra (zonen van Boeddha) hebben boeddhistische monniken een voortrekkersrol in het propageren van verdraagzaamheid en geweldloosheid.²⁵ Dit *vrede en harmonie*-vertoog wordt onderschreven door de donorgemeenschap en internationale organisaties die in grote getale verzoeningsprogramma's onder-

steunen.

Een aantal progressieve bewegingen in Sri Lanka hanteren *niet-etnische, revolutionaire* vertogen die het bestaande onrecht vooral wijten aan de uitbuiting door het kapitalisme, imperialisme of in meer hedendaagse termen: de globaliseringstendens en het neoliberale model. In feite wordt hier gesteld dat zowel de Tamil- als de Sinhalese bevolking het slachtoffer is van de uitbuiting door de heersende elite. Elementen van dit vertoog kunnen zowel worden aangetroffen bij politiek analisten, de LTTE als bij 'radicale' Sinhalese groeperingen, zoals de Janatha Vimukthi Peramuna (JVP). Sommige analisten verwijzen hierbij naar het feit dat de verschillende zuid Aziatische dynastieën etno-nationalistische bewegingen gebruikten om naburige naties het vuur aan de schenen te leggen. Zo zou Indiase premier Indira Gandhi verschillende gewapende Tamilmilities hebben gesteund om haar zuiderbuur Sri Lanka te destabiliseren en de Srilankaanse president Jayawardene beletten om India internationaal voor de voeten te lopen. Jayawardene's opvolger, president Premadasa, gebruikte op zijn beurt de LTTE om de Indiase vredestroepen zijn land uit te jagen.²⁶

Hoewel mogelijk sprake is van andere vertogen, stellen wij dat het Srilankaanse conflict primair gestalte krijgt door de bovenstaande negen vertogen.

De 'rise and fall' van het Srilankaanse vredesproces

Na verschillende vergeefse pogingen in het verleden, tekenden de overheid en de LTTE begin 2002 een staakt-het-vuren en begonnen onderhandelingen, waarbij Noorwegen als facilitator optrad. Uiteraard houden de verschillende vertogen er ook wat betreft het vredesproces uiteenlopende interpretaties op na. Voor de helderheid van dit artikel zetten wij een aantal van meest basale feiten op een rij. Die feiten worden overigens vanuit de verschillende discoursen onderkend. Met het staakt-het-vuren en het begin van vredesbesprekingen kwam een einde aan grootschalige gevechten, en werden vrijwel alle *checkpoints* opgeheven. Vluchtelingen keerden terug en in de voormalige oorlogsgebieden hervatte het normale leven zijn loop. De Tijgers trokken hun eis voor een onafhankelijke staat in en legden een voorstel voor (zeer) verregaande autonomie op tafel. De overheid hief het verbod op de LTTE als terroristische organisatie op en stond toe dat de organisatie politieke activiteiten ontwikkelde. In Oslo werd een principeovereenkomst bereikt over een federale vorm van bestuur voor Sri Lanka.

Tegen het einde van 2003 kwam het vredesproces echter volledig stil te liggen. De Tijgers beschuldigden de overheid ervan afspraken niet na te komen en klaagden bovendien dat ze waren uitgesloten van de overlegbijeenkomst in Washington. Op hun beurt boycot-

ten de Tijgers de Tokio-conferentie. Bovendien ontstond er eind 2003 een crisis binnen de regering, nadat president Kumaratunga (Sri Lankan Freedom Party, SLFP) een aantal cruciale ministeries onder haar gezag had geplaatst en nieuwe verkiezingen uitschreef die in een wankel overwinning voor de president uitvielen. Haar nieuwe regering steunt mede op de radicale, Sinhalees chauvinistische JVP, die zich traditioneel zeer kritisch uitlaat over concessies aan de LTTE. Ook aan de Tamilzijde brak een tweestrijd uit toen kolonel Karuna de oostelijke Tamil Tijgers onafhankelijk verklaarde. Hoewel Karuna is ondergedoken na een offensief van de LTTE, blijft de oostelijke regio onrustig met talrijke aanslagen en politieke moorden.

Internationale respons vanuit discoursanalyse

De internationale gemeenschap heeft lange tijd ambivalent gereageerd op het Srilankaanse conflict.²⁷ Met uitzondering van humanitaire hulp werd weinig ondernomen met betrekking tot het conflict. Hoewel grote verschillen bestaan tussen donoren, is de betrokkenheid bij het conflict gaandeweg gegroeid vanwege de facilitatie van het vredesproces door Noorwegen en de organisatie van grote donorconferenties die dat proces moeten schragen en verder moeten bijdragen aan de wederopbouw van het land. Door de jaren heen kan de betrokkenheid van de

internationale gemeenschap onder vijf noemers worden gevat.

1. Druk richting de LTTE. De Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, India, Canada en Australië besloten de LTTE als illegale terroristische organisatie te classificeren. Andere landen waren ook kritisch, maar behielden een aarzelend engagement richting de beweging.
2. Toenemende druk op de overheid, zowel diplomatiek en politiek als via ontwikkelingssamenwerking. Tijdens de vredesbesprekingen in Tokio besloten donoren hun hulp direct aan de voortgang van het vredesproces te verbinden.
3. Faciliteren van het vredesproces door Noorwegen, en het monitoren van het staakt-het-vuren door de Sri Lanka Monitoring Mission, waarin Scandinavische landen deelnemen.
4. Ondersteunen van overheidsprogramma's voor wederopbouw en verzoening.
5. Steunen van lokale en internationale initiatieven van NGO's ten behoeve van vrede en verzoening.

De stagnatie in het vredesproces is te wijten aan nationale factoren en kan niet zonder meer worden toegeschreven aan het optreden van de internationale gemeenschap. Toch menen wij vanuit een vertooganalyse de volgende tekortkomingen te observeren die aan de huidige impasse hebben bijgedragen.

De internationale inmenging in het

conflict en het vredesproces is door veel groeperingen kritisch ontvangen. De Sinhalese, Engelstalige en Tamilers liet kritisch commentaar horen, verschillende politici haalden uit naar de buitenlandse bemoeienis en demonstranten verbrandden de Noorse vlag en paradeerden met het lijk van een door de LTTE vermoorde activist voor de Noorse ambassade in Colombo. Dit is ten dele te verklaren uit het feit dat de aanhangers van een aantal vertogen – zoals het Dutthagamini-vertog en het vertog van Sinhalese historische grieven – in beginsel wantrouwig zijn ten opzichte van buitenlandse inmenging. Dit wantrouwen wordt verder versterkt door de perceptie dat donoren, internationale organisaties en de Noorse facilitatoren de verschillende Srilankaanse vertogen niet op waarde schatten en de unieke culturele, politieke en historische context onvoldoende in de vingers hebben.

Een tweede punt van kritiek betreft de keuze van de internationale gemeenschap om zich bij de onderhandelingen voornamelijk toe te leggen op de regering en de LTTE. Hoewel de rol van bijvoorbeeld de moslims bij de besprekingen in Oslo expliciet is erkend, zijn de Noorse facilitatoren en de internationale gemeenschap in het algemeen te weinig engagement aangegaan met de president, de oppositie, Sinhalese chauvinistische bewegingen, de boeddhistische geestelijkheid, de moslims en de Batticaloa Tamils. Deze fout werkt

'spoiler-gedrag' van de buitengesloten partijen in de hand.²⁸ De beslissing van president Kumaratunga om de regering lam te leggen (en daarmee totnogtoe ook het vredesproces) moet vanuit dit licht worden gezien. Ook het verzet vanuit de Sinhalese radicale JVP kan vanuit een vertoog analyse worden verklaard. Het historische wantrouwen tegen buitenlandse inmenging dat uit Sinhalese vertogen naar voren komt, wordt in feite bevorderd door Sinhalese groeperingen buiten te sluiten en binnenskamers een deal met hun grote vijand (de LTTE) te sluiten. Dergelijke praktijken worden tevens bekritiseerd vanuit het niet-etnische revolutionaire vertoog dat de uitsluiting van het volk bekrachtigd ziet. Hoewel directe betrokkenheid van radicale Sinhalese bewegingen bij de onderhandelingen niet voor de hand ligt, zouden raadgevende of ander modaliteiten kunnen worden overwogen. Omdat de JVP thans aan de regering deelneemt, is het zich verhouden tot dit soort vertogen wellicht nog belangrijker geworden. Het blijft hierbij de vraag of de JVP een groter 'obstakel' binnen of buiten de regering is.

Het Batticaloa-vertoog is in dit verband minder duidelijk. Vanuit een discoursanalyse had het verzet van de oostelijke Tamils onder leiding van Karuna tot op zekere hoogte kunnen worden voorzien. De precieze inhoud en het draagvlak van dit vertoog in de huidige context is echter schimmig. Het vertoog heeft vooralsnog ook geen sterke politie-

sterke politieke gestalte gekregen.²⁹ Dat maakt een beslissing omtrent het engagement richting de oostelijke Tamils lastig. Nauwlettende aandacht voor dit vertoog is echter gezien de voortdurende onrust in het oosten gewenst. Wel kan zonder meer worden gesteld dat bij de inzet van hulp gelden de verdeling tussen het noorden en oosten goed in de gaten moet worden gehouden.

Een derde punt betreft de relatie met de LTTE. Mede vanwege de onduidelijke of illegale status van de organisatie, wordt de LTTE vanuit een beperkt perspectief benaderd. De neiging van donoren om zich op de toekomst te richten maakt dat het vertoog van de Tijgers, de achtergrond van hun strijd en hun historische grieven onvoldoende in ogenschouw worden genomen. Donoren treden vooral met de beweging in contact om kritiek te uiten over kindsoldaten, het gebruik van geweld of gebrek aan buigzaamheid. Ook de onmogelijkheid van donoren om rechtstreeks financiële en formele relaties met de beweging aan te gaan wordt door de Tijgers als een obstakel ervaren. Het label 'terroristische organisatie' en de buitensluiting die plaats vond door een van de vredesconferenties te organiseren in Washington (waar de Tijgers vanwege dat label letterlijk geen voet aan de grond konden zetten) bevorderde de bereidheid van de beweging ook niet.

Een vierde zwakte betreft de zogenoemde principiële benadering. In de aanloop naar de laatste onder-

handelingsronde in Tokio benadrukte de internationale gemeenschap het belang van de zogeheten '*basic principles for peace and development*'. Deze principes bepleiten een federale oplossing voor het conflict, respect voor mensenrechten en *human security*, een representatieve overheid en een open markt, een democratisch systeem en transparante besteding van financiën. Hoewel deze principes als algemeen geldend worden gepresenteerd, betreft het hier feitelijk een donordiscours.³⁰ Mensenrechten, democratie en een open markt zijn vanuit de verschillende Sri Lankaanse vertogen helemaal niet zo vanzelfsprekend of dienen in ieder geval in historisch perspectief te worden geplaatst. De LTTE, maar ook verschillende Sinhalese groeperingen, hebben heel andere opvattingen en tradities met betrekking tot economische ordening en organisatie van openbaar bestuur. Vanuit het door de Tijgers omarmde vertoog van staatsterrorisme is de inzet van kindsoldaten en het gebruik van geweld tegen opstandige elementen wel te begrijpen. De meeste landen maken grote humanitaire offers en treden hard op tegen deserteurs als men het gevoel heeft dat het voortbestaan van de natie door terrorisme en genocide wordt bedreigd. Hiermee is niet gezegd dat bovenstaande principes dienen te worden verlaten, maar vanuit een analytisch perspectief past de observatie dat een grote nadruk op deze principes niet bijdraagt aan de voort-

gang van het vredesproces.

Een extra moeilijkheid die aan de principiële benadering kleeft, betreft de grieven van andere groeperingen dan de regering en de LTTE. Met hun principes zullen donoren er bijvoorbeeld niet aan kunnen ontkomen zich te verhouden tot het moslimvertoog. De opvatting dat de minderheidsrechten van de moslims *a priori* moeten worden onderkend, zo niet erkend, zal grote problemen creëren voor de relatie met de LTTE en de eventuele hervorming van de constitutie.

Een vijfde observatie is dat de internationale gemeenschap de uitwerking van diplomatieke druk en sancties lijkt te overschatten. Zowel de regering als de LTTE hebben belang bij geld en politieke erkenning, maar die overweging weegt niet op tegen de kwesties die op het spel staan. Geweldsvertogen zijn rigide en kunnen niet met diplomatieke dreigementen of pressie de kop in worden gedrukt. Na twintig jaar bloedige strijd en enorm veel menselijk leed, zullen de Tijgers hun vertoog niet verlaten voor een grote som dollars of een persbericht uit Brussel of Washington. Met de harde en enigszins ongeduldige mededeling dat financiële steun zou worden gekoppeld aan voortgang aan de onderhandelingstafel, hebben donoren zichzelf in een fuik gemanoeuvreed. Een terugtrekking van hulp zal het vredesproces op dit moment niet bevorderen, maar voortzetting ondermijnt hun ge-

loofwaardigheid. Transformatie (en uiteindelijk reconciliatie) van vertogen vereist geduld, engagement, vertrouwen en dialoog. De internationale gemeenschap heeft dat onderschat, omdat ze bepaalde actoren en hun vertogen minder serieus neemt of daar in het geheel te weinig kennis van heeft genomen.

Op dezelfde wijze moet de kracht van hulp als beloning niet worden overschat. Vanuit zowel het Duttahagami-, het Sinhalese grievens als het revolutievertoog heersen achterdocht en afgunst ten opzichte van buitenlandse ontwikkelingshulp, waarbij menige samenzweringstheorie over de motieven van hulp de ronde doet. Daarbij moet worden vermeld dat (de verdeling van) ontwikkelingshulp in het verleden mede aan de basis van het huidige conflict heeft gestaan. De negatieve houding ten opzichte van hulp wordt uiteraard versterkt wanneer hulp wordt gekoppeld aan politieke pressie, zoals binnen het huidige vredesproces het geval is. Zowel onder de Tamils als onder de Sinhalezen heerst de perceptie dat buitenlandse hulp de andere groep voortrekt. Vanuit deze vertogen moet dus de vraag worden gesteld of hulp wel geschikt is als beloning van politieke stappen en als bekrachtiging van het vredesproces.

Tot slot zijn er twee vertogen die een vredespotentieel hebben. Zowel het discours van de gefaalde natievorming als het vrede en harmonie-vertoog bieden een aanknopingspunt voor een vreedzame

Srilankaanse toekomst door respectievelijk een nationale staat met respect voor minderheden en vreedzame interetnische relaties te propageren. Beide vertogen worden in de regel dan ook omarmd door *expats* en gesteund door donoren. Vanuit een discourspectief kan dat zeer worden toegejuicht. Er ligt echter wel een risico op de loer. Veelbelovende lokale initiatieven zouden aan legitimiteit kunnen inboeten juist vanwege de buitenlandse steun die ze ontvangen. Beide vertogen zijn stevig in de Srilankaanse samenleving geworteld, maar krijgen daar vaak net iets anders gestalte dan via de opvattingen van donoren over interetnische relaties en statelijke structuren. Een vergroting van het draagvlak voor deze twee vertogen valt vanuit een vredesopbouwende doelstelling toe te juichen, maar donoren zullen er gezien de achterdocht ten opzichte van internationale bemoeienis en de vele samenzweringstheorieën daaromtrent zeer alert op moeten zijn dat hun steun niet averechts werkt.

Conclusie

Mocht er al zoiets bestaan als een absolute waarheid of een objectieve weergave van het conflict, dan is deze in onze visie veel minder relevant en interessant dan de verschillende vertogen die lokaal heersen. Te weinig wordt erkend dat de oorlog gestalte krijgt door de manier waarop mensen hun werkelijkheid via vertogen inter-

preteren en vormgeven. Oorlog is in laatste instantie een conflict van vertogen. Discoursanalyse is dus essentieel voor het begrip van de situatie. Een dergelijke analyse geeft niet alleen de aanwezige differentiatie tussen en binnen de diverse discoursen aan, maar kan ook wijzen op de mogelijkheden om tot een compromis te komen. Om deze redenen ontkomt de internationale gemeenschap er niet aan zich in de bestaande vertogen te verdiepen en na te gaan hoe eventuele interventies binnen deze vertogen worden geïnterpreteerd. Wij hebben hierboven aangegeven, dat vanuit een discoursanalytisch

perspectief het optreden van de internationale gemeenschap in het vredesproces in Sri Lanka belangrijke blinde vlekken en tekortkomingen vertoont. Dit komt tot uiting in een onbekendheid met en onderschatting van sommige heersende vertogen en een dienovereenkomstige overschatting van de eigen mogelijkheden en invloed. De transformatie van geweldsvertogen in Sri Lanka en elders vereist geduld, engagement, vertrouwen en dialoog. In deze kwaliteiten kan en moet de internationale gemeenschap richting de diverse partijen nog verder investeren.

Noten

1. Stedman, J. (1996), *Negotiation and mediation in internal conflict*, in: M. Brown (ed.), *The International Dimensions of Ethnic Conflict*, Cambridge: MIT Press, pp. 341-376.
2. Stedman, J. (2001), *Spoiler problems in peace processes*, in: M. Brown et al. (eds.), *Nationalism and Ethnic Conflict*, Cambridge/London: MIT Press, revised edition, pp. 366-414.
3. Bigombe, B., P. Collier & N. Sambanis (2000), 'Policies for building post-conflict peace', Ad hoc Experts Group Meeting on the Economics of Civil Conflicts in Africa, 7-8 April, Addis Abeba, Economic Commission for Africa, World Bank.
4. Voorbeelden zijn onder andere het Nederlandse Ministerie voor Buitenlandse Zaken (DMV), de Wereldbank (CPRU en LICUS), het UNDP (BCPR), de Britse overheid (CPP) en denktanks als de International Peace Academy, de Universiteit van Bradford en het Zuid-Afrikaanse Institute for Security Studies.
5. Eriksen, T.H. (1993), *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, London: Pluto Press; Seul, J. (1999), 'Ours is the Way of God': Religion, identity and inter-group conflict, *Journal of Peace Research*, 36, 5, pp. 553-570.
6. Kaldor, M. & R. Luckman (2001), *Global transformations and new conflicts*, *IDS Bulletin*, 32, 2, pp. 48-69; Ayoob, M. (2001), *State making, state breaking, and state failure*, in: C.A. Crocker et al. (eds.), *Turbulent Peace*, Washington, DC: United States Institute for Peace, pp. 127-142.
7. Gleditsch, N.P. (2001), *Environmental change, security and conflict*, in: C.A. Crocker et al. (eds.), *Turbulent Peace*, Washington, DC: United States Institute for Peace, pp. 53-68.
8. Gurr, T.R. (2001), *Minorities amid nationalists: managing ethno-political conflict in the new century*, in: C.A. Crocker et al. (eds.), *Turbulent Peace*, Washington, DC: United States Institute for Peace, pp. 127-142.

- tute for Peace, pp. 53-78; Azar, E.E. (1990), *The Management of Protracted Social Conflict. Theory and Cases*, Aldershot: Dartmouth.
9. Keen, D. (1998), *The Economic Functions of Violence in Civil Wars*, London: Oxford University Press for the International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper 320; Collier, P. (2000), Doing well out of war: an economic perspective, in: M. Berdal & D. Malone (eds.), *Greed and Grievance. Economic Agendas in Civil Wars*, Boulder: Lynne Rienner, pp. 91-112.
 10. Hilhorst, D. (2003), *The Real World of NGOs. Discourses, Diversity and Development*, London: Zed Books.
 11. Jabri, V. (1996), *Discourses on Violence. Conflict Analysis Reconsidered*, Manchester: Manchester University Press, pp. 94-95; cursivering toegevoegd.
 12. Apter, D. (ed.) (1997), *The Legitimation of Violence*, London: Macmillan.
 13. Deze worden in meer detail besproken in: Frerks, G. & B. Klem (eds.) (2004), *Dealing with Diversity. Sri Lankan Discourses on Peace and Conflict*, The Hague: Clingendael.
 14. Mahavamsa (2004), <www.vipassana.com/resources/mahavamsa>.
 15. De Silva, C.R. & T. Bartholomeusz (2001), *The Role of the Sangha in the Reconciliation Process*, Colombo: Marga Institute, Marga Monograph Series on Ethnic Reconciliation no. 16, pp. 5-13.
 16. *Ibid.*
 17. Bastian, S. (1999), *The Failure of State Formation, Identity Conflict and Civil Society Responses. The Case of Sri Lanka*, Colombo: ICES, Peace Building and Complex Political Emergencies Working Paper Series 4.
 18. Chelvanayakam, S.J.V. ([1974] 2004), A Memorandum from the Tamils of Ceylon to all Delegates attending the 20th Commonwealth Conference in Sri Lanka, in: Frerks & Klem (eds.), pp. 283-298. Chelvanayakam was leider van het Tamil United Front en werd als zodanig lange tijd als politiek leider van de Tamils gezien.
 19. Deze bevolkingsgroep bestaat uit Tamils wier voorouders uit de Indiase deelstaat Tamil Nadu kwamen en door de Britse koloniale heersers naar het Srilankaanse hoogland zijn overgebracht om op de theeplantages te werken.
 20. Eelam Revolutionary Organisation (2004), The Vali-Oya outrage, in: Frerks & Klem (eds.), pp. 315-318. Het origineel dateert van eind jaren tachtig.
 21. LTTE (2004), Socialist Tamil Eelam: Political programme of the LTTE, in: Frerks & Klem (eds.), pp. 299-314. Het pamflet werd in de jaren tachtig verspreid.
 22. Een verdere bespreking van dit vertoog is onder andere te vinden in: Roberts, M. (2001), *Primordialist Strands in Contemporary Sinhala Nationalism in Sri Lanka. Urumaya as Ur*, Colombo: Marga Institute, Marga Monograph Series on Ethnic Reconciliation, no. 20.
 23. Moslimliteratuur over het conflict in Sri Lanka is relatief schaars. Drie relevante artikelen zijn te vinden in deel 3 van Frerks & Klem (eds.).
 24. Hierover zijn weinig geschreven bronnen te vinden, maar dit beeld verrijkt uit interviews in het oosten van het land.
 25. Dat zij tegelijkertijd als Bhoemipoetra (zonen van de grond) worden gezien, hetgeen voor onbuigzame Sinhalees-nationalistische agenda's wordt aangegrepen, zorgt voor grote spanning binnen de boeddhistische geestelijkheid.
 26. Krishna, S. (2001), *India's Role in Sri Lanka's Ethnic Conflict*, Colombo: Marga Institute, Marga Monograph Series on Ethnic Reconciliation 3. Gandhi zou een zelfde strategie gebruiken in alle Indiase uithoeken: Kasjmir, Punjab, Assam, Nepal. De auteur constateert trouwens dat de verschillende leiders de rekening van hun strategie betaald hebben gekregen. Indira Gandhi werd door haar Sikh-lifwachten vermoord; haar zoon Rajiv Gandhi en Premadasa kwamen door een zelfmoordanslag van de LTTE om het leven.
 27. Frerks, G. & M. van Leeuwen (2000),

- The Netherlands and Sri Lanka. Dutch Policies with regard to the Conflict in Sri Lanka*, The Hague: Clingendael.
28. Stedman (2001).
29. Hariharan, R. (2004), *Karuna in a No Win Situation*, SAAG publication 1165 <www.saag.org/papers12/paper1165.html>.
30. Zie voor een kritische analyse van het donooptreden: Rajasingham-Senanyake, D. (2004), The international post-conflict industry: myths, rituals, market imperfections and the need for a new paradigm, *Polity*, 1, 3, pp. 9-15.